

Ľudská duša v ideovej koncepcii Dostojevského

Human Soul in Dostoevsky's Conception

Zuzana Barníková – Magganaris

Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
ktzmag@gmail.com

Abstrakt/Abstract

Článok analyzuje antropologicko-existencialistickú a etickú koncepciu človeka v diele F. M. Dostojevského a jej aktuálnosť v súčasnosti. Chce ukázať, že Dostojevského človek je zložitou, vnútorne protirečivou bytosťou, v ktorej sú nerozlučne spojené dobro a zlo, sebaobetavosť s egoizmom, čistota so zlomyseľnosťou. Je tiež pokusom o vymedzenie princípu etickej zodpovednosti a zmyslu života ako kľúčových princíпов etiky Dostojevského.

This article analyzes the anthropological - existential and ethical concept of man in the work of F. M. Dostoyevsky and its currentness. It aims to show that Dostoyevsky's man is a complicated and internally ambivalent being, in which good and evil, selfishness and self-sacrifice, purity and mischievousness are inextricably connected. It also attempts to define the principle of ethical responsibility and meaning of life as key elements of Dostoyevsky's ethics.

1. Morálne dobro a morálne zlo

Na tomto mieste nášho príspevku sa krátko zamyslíme nad ideovou koncepciou F. M. Dostojevského, ktorej základnou témou je neustála zmietanosť človeka na hranici dvoch svetov, dvoch sfér bytia. Poukážeme pri tom na „hraničnosť“ človeka vo svete, ktorá je spojená aj so zvláštnym spôsobom vnútornej štruktúry bytia človeka. V tejto súvislosti aj ruský spisovateľ a filozof Čyževskij tvrdil, že v samotnom bytí sú zastúpené obidva svety dobra a zla, na bytí ktorých sa človek zúčastňuje.

V románe *Zločin a trest* Raskol'nikov vraždil a uskutočnil svoju teóriu elít. Chcel pochopiť ľudskú podstatu – dušu človeka¹, ale neveril, že pánom duše je Boh. Po

¹Dušu človeka môžeme definovať ako životný princíp, vnútorné bytie, či ako nekonečnú vnútornú skutočnosť človeka. Podľa Herakleita dokonca nemožno nájsť jej hranice, „tak hlboký je logos“. Je nositeľkou osudu, vnútorného určenia človeka. Aristoteles zasa tvrdil, že je svojim spôsobom všetko, a tak sa môže dotýkať vecí. Podľa Platóna vo svojej skúsenosti o sebe si duša môže uvedomiť samu seba a zrodiť v sebe „nesmrteľný plod“. Záleží na stupni sebazoznania a duchovného rastu. J. Patočka chápal dušu v jej schopnosti vidieť, rozlišovať. Rozhodujúcou úlohou človeka je starostlivosť o dušu. Duša je nástrojom večnosti, priesečník časového a večného, preto sa v nej otvára i svedomie. Vyjadruje zodpovednosť voči svetu a druhým ľuďom.

vykonanej vražde sa duša stáva arénou boja medzi Bohom a diablom. Podľa ruského filozofa Čyževského, jasne to vyjadril aj Dimitrij Karamazov, keď rozprával Aljošovi o kráse: „„Zde se břehy scházejí, zde rozpory žijí pohromadě!“ „Zde zápasí ďábel s Bohem“.... Avšak bodem „sejítí se břehů“ tohoto zápasu Boha s ďáblem je – lidská duše – „pole bitvy jsou – srdce lidí.“²

Spôsobilosť vnímania obidvoch svetov, s ktorými hraničí ľudské bytie, spôsobilosť vidieť „obidve priepasti“ nie je charakteristická len pre Karamazovcov, ale pre každého človeka. Pre všetkých Dostojevského hrdinov je charakteristické toto zostúpenie z obidvoch „brehov“ v ich duši, vzájomný dotyk obidvoch „priepastí“.

Z tejto všeobšiahlej povahy ľudskej duše vyplýva aj druhý charakteristický znak ľudského bytia, ktorý Dostojevskij zdôrazňuje vo svojich dielach, a to je „mikrokozmičnosť“ človeka, odrážajúca celý svet. Dostojevskij poukazuje na to, ako sa v „jednej“ duši stretávajú podľa zmyslu mnohostranné a protichodné zážitky a udalosti, pretože, ako tvrdí Čyževskij, duši človeka je principiálne všetko prístupné. Dimitrij Karamazov s údivom a prekvapením z hlbokých perspektív, ktoré sa otvárajú duši človeka hovorí: „Široký, příliš široký je člověk, užil bych ho.“³ Podľa Dostojevského sú človeku dostupné všetky možnosti, pričom sa zmieta vždy medzi dobrom a zlom, medzi „ideálom Madony“ a „ideálom sodomským“. V tom je hodnota ľudského bytia.

Ľudská duša bola pre Dostojevského tajomstvom rovnako ako samotná nesmrteľnosť a Boh. V jeho chápaní je však, podľa nášho názoru, len metafyzickým princípom, ktorý neexistuje vecne sám o sebe, ale len ako formujúca a bytostne určujúca funkcia, ako základ jednoty a pôvod ľudského života ako celku. Tento princíp je tým, čo robí človeka človekom a čo ako prvé konštituuje jeho jednotu a celistvosť. Preto duchovná duša ako určitá „forma corporis“ je to, čo podmieňuje, zakladá a tvorí bytostnú jednotu celého človeka.

F. M. Dostojevskij nepochybne položil základy moderných vied o ľudskej duši. Definitívne tak ukončil spor o zameraní a podstate ľudskej prirodzenosti, keď presvedčivo dokázal, že dobro a zlo je v ľudskej prirodzenosti nerozlučne spojené, lebo podstata každého súcna je nedeliteľná, a rozlišovanie každej podstaty na „dobré“ a „zlé“ je nelogickou personifikáciou.

Kategória dobra a zla nie je kategóriou bytia, ale je spoločenskou kategóriou, ktorá je produktom myslenia a hodnotenia z hľadiska záujmov človeka ako individua alebo z hľadiska záujmov spoločnosti. Okrem toho všetky protiklady videl Dostojevskij v úzkej koexistencii.

² Dostojevskij (1965, s. 27–28).

³ Dostojevskij (1965, s. 28).

Nielen duše Dostojevského hrdinov, ale aj duša človeka súčasnosti je rozvrátená, všetko má dvojakú podobu, človek je vystavovaný mnohým pokušeniam, zlo sa mu ukazuje v podobe dobra a zvádza ho. Dostojevskij si všíma človeka v okamihu hlbokéj duchovnej krízy. Vtedy totiž je možné objaviť veľa o ľudskej prirodzenosti.

Ľudská duša je tajomstvom a ľudská prirodzenosť protikladným darom prírody. V človeku sa nevyhnutne spája dobro so zlom a sebaobetavosť s rafinovaným egoizmom. Ako tvrdí aj slovenský filozof J. Kopaničák, Dostojevskij zastáva jednoznačné stanovisko, že ľudskú prirodzenosť nemožno zmeniť ani pod vplyvom strachu, ale ani pod vplyvom zmeny sociálnych podmienok života. Chápe záporné stránky ľudskej prirodzenosti ako čosi prirodzené a nevyhnutné, preto ich musí každý človek brať do úvahy a vyrovnáť sa s nimi. Dostojevskij obhajuje iracionálnosť ľudskej duše, pričom ju neredukuje a nestotožňuje s iracionálnom, ale opisuje jeho podiel na spoluvytváraní ľudského ducha a psychiky.

V duši Dostojevského hrdinov sa odohráva zložitý a nerovný dialóg medzi dobrom a zlom, ako aj zložitá dialektika vzťahov medzi súcitom k utrpeniu ľudí a egocentrickou túžbou byť pánom nielen svojho osudu, ale aj strojcom všeobecného blaha. Postavy „človeka z podzemia“, Raskol'nikova, Stavrogina, Ivana Karamazova... a mnohých ďalších boli predmetom analýzy vedomia nového typu ruského človeka na základe komparácie spoločenského i ideologického vývinu so západoeurópskymi krajinami, ktoré Dostojevskij navštívil.

Po preštudovaní jednotlivých prác F. M. Dostojevského, môžeme povedať, že veril v silu ľudskej duše, ktorá sa povznesie nad akúkoľvek pohanu a pretrpí všetko poníženie.

Otázku dobra a zla nastolil vo všetkých svojich dielach, najmarkantnejšie sa však snaží riešiť tento problém najmä v novele *Zápisky z podzemia*, ako aj v románe *Zločin a trest*, v ktorom dokonca ide ešte ďalej, mimo dobra a zla a ešte pred Nietzsche vyjadruje a predpovedá nevyhnutnosť „prehodnotenia hodnôt“ morálneho dobra a morálneho zla v zmysle moci a sily. V tejto súvislosti sa snaží v románe *Zločin a trest* riešiť problém titanizmu. Autor tu poukázal na to, že titanizmus je opakom duše človeka krajne poníženej a zbavenej sebaúcty, ktorá sa práve preto tým horlivejšie domáha vyostreného sebauplatnenia. Dostojevskij spojil titanizmus, ako schopnosť zariadiť si život na zemi na princípe absolútnej sebestačnosti a nezávislosti, s problémom zla, s náboženskou a mravnou revolúciou, ktorá končí a dozrieva v duši človeka.

Podľa Juraja Kopaničáka, Dostojevskij upriamil svoju pozornosť na človeka a spoločnosť, aby hľadal odpoveď na otázku, kto je vinný za nedokonalosť života a z nej vyvierajúce zlo, kto zabránil „zlatému veku“ – človek alebo nejaká sila nad ním? Na základe tvorby F. M. Dostojevského môžeme povedať, že dobro a zlo nemajú pôvod v spoločenských vzťahoch ľudí, ale sú apriórne obsiahnuté v duši každého človeka, na

jej dne. Obrazne povedané: „V hĺbkach duše každého z nás se skrývá anděl i démon, kat i jeho oběť. Společensko – historické poměry dávají pouze konkrétní obsah těmto částem naší duše a záleží jen na mravním boji člověka se sebou samým, co nakonec zvítězí.“⁴

Teória o spoločenských koreňoch dobra a zla vznikla v období odporu proti feudálnemu spoločenskému zriadeniu, ktoré zotročovalo ľudí rôznymi dômyselnými formami. Dostojevskij neveril v kolektívnu vinu ľudstva za porušenie božieho zákazu prvými ľuďmi, ale ani dedičný hriech definitívne nezavrhol. Bol čoraz viac presvedčený, že dobro a zlo majú rovnaký základ v duši každého človeka a nie v každom sa v rovnakej miere ozýva boží hlas vo forme svedomia alebo kategorického imperatívu.

Ako J. Kopaničák veľmi presne uviedol, Ivan Karamazov v rozhovore s Aľošom povedal: „Myslím, že ak diabol nejstuje, a teda ak ho stvoril človek, že ho stvoril na svoj obraz a podobu.“⁵ Prostredníctvom tohoto konštatovania Dostojevskij jasne poukázal na to, kde vlastne vzniká zlo. Spisovateľ *Odpočinin* vo svojich pamätiach tiež v tejto súvislosti napísal: „V človekovi je mnoho dobrého, ale aj zla a všelijakej hnusoby tak utajovanej, že keby sa odhalila, tak na celom svete by sa veľmi ťažko dýchalo.“⁶

Z týchto výpovedí vyplýva, že Dostojevskij neidealizoval človeka, ale ani ho nezavrhol. Dobro a zlo sú preňho hodnotové kategórie, vytvorené samým človekom. Sú to teda hodnoty relatívne, ktoré nielen vzájomne existujú, ale sa aj prestupujú a menia sa na svoj opak. Vo svojom zápisníku z roku 1877 píše:

„Aký je rozdiel medzi démonom a človekom? Goetheho Mefistoteles na Faustovu otázku, kto je on, odpovedá: „Ja som časť toho sveta, ktorá chce zlo a činí dobro.“ Beda! Človek by mohol o sebe povedať opačne: „Som časť toho celku, ktorá večne chce, baží a túži po dobre, ale výsledkom jeho konania je len zlo.“⁷

V súlade s tvrdením J. Kopaničáka môžeme jednoznačne povedať, že Dostojevskij nepochyboval o tom, že človek sa rodí so zlými náklonnosťami. Na druhej strane bol však presvedčený, že každý človek je schopný tvoriť dobro a verí v možnosť ľudského šťastia a realizácie tzv. „zlatého veku“ v budúcnosti.

Celá tvorba F. M. Dostojevského je preto podľa nášho názoru kategorickým vyjadrením toho, že človek je zložitou, vnútorne protirečivou bytosťou, v ktorej sú nerozlučne spojené dobro a zlo, sebaobetavosť s egoizmom, čistota so zlomyseľnosťou. V liste bratovi Michailovi z roku 1847 to potvrdzuje aj sám Dostojevskij, ktorý píše:

⁴ Dostojevskij, in *Dějiny ruské sovětské literatury 4.* (1965, s. 407).

⁵ Dostojevskij (1965, s. 47).

⁶ Kopaničák (1994, s. 215).

⁷ Dostojevskij (1977, s. 15).

„Vidíš, čím v sebe samých máme viac ducha a vnútorného obsahu, tým krajší je náš kút a život. Pravda, strašná je disonancia, ostrá nerovnováha, ktorú nachádzame v spoločnosti. Vonkajšie má byť vyrovnané s vnútorným. Ináč nedostatok vonkajších javov môže mať za následok príliš nebezpečné prevládanie vnútorného. Nervy a fantázia zaberú v bytosti veľmi mnoho miesta. Každý vonkajší jav pre svoju neobyčajnosť zdá sa kolosálnym a akosi vyvoláva strach. Začíname sa báť života. Si šťastný, že ťa príroda obdarila láskou a pevným charakterom... Ale, Bože, koľko je odporných, prízemne obmedzených šedobradých mudrcov, znalcov a farizejov života, pýšiacich sa skúsenosťou, to jest svojou priemernosťou..., naničhodných, čo večne hlásajú spokojnosť s osudom, vieru v čosi, obmedzenosť života a spokojnosť so svojím postavením, nechápu význam týchto slov – spokojnosť, podobnú kláštornému trýzneniu a obmedzovaniu, vytrvalou, malichernou zlobou obmedzujú silnú a vrúcnu dušu, neznášajúcu ich prízemný denný rozvrh a životný kalendár.“⁸

Z uvedeného citátu vyplýva, že Dostojevskij bol proti každej krajnosti a prevahe duchovného princípu i prevahe vonkajšieho – prírodného princípu v človeku. Bol jasne proti prejavom živočíšnej pudovosti v človeku, ktorá ho vedie len do záhuby. (Např. Raskol'nikov...) Preto sa zaoberá myšlienkou ako zdokonaľiť samotného človeka, regulovať jeho vnútornú kultúru a jeho etické normy správania.

V románe *Zločin a trest*, ktorý sa všeobecne považuje za Dostojevského najlepší román, sú argumenty Zápiskov prehĺbené v morálnej rovine. Otázka, či je možné rozhodovať o ľuďoch bez ich účasti a súhlasu, je tu vyjadrená ešte intenzívnejšie a razantnejšie. Ide o to, či je to vôbec mravne prípustné. V tom je hlavný zmysel histórie so starou domovníčkou, ktorej existencia je nielen zbytočná, ale aj škodlivá. Má právo odstrániť takéhoto človeka ten, ktorý chce uplatniť svoje ciele? Raskol'nikov, ktorý rieši otázku rozumovo ako „fyzikálny“ pokus, prichádza k schváleniu násilného činu, ale stačí, aby sa o to pokúsil, a zabije i dobrého človeka, ktorý sa mu v osudnej chvíli pripletie do cesty.

Dostojevskij sa tu snažil ukázať a vykresliť ľudí najrôznejších období a spoločností, ktorí sa pri riešení či už spoločenských alebo osobných problémov utiekajú k násiliu a privlastňujú si právo na životy iných bez ich súhlasu. V tomto zmysle je Raskol'nikov neobyčajne široko a mnohoznačne chápanou postavou, ktorej filozofický obsah vysoko prevyšuje hranice jednej generácie a jasne signalizuje jednu z nebezpečných tendencií prreformnej spoločnosti, jej stále bezohľadnejší individualizmus, ktorý využíva všetky dostupné prostriedky na dosiahnutie svojich cieľov. „Kdo si chce osvojiť právo rozhodovať o životoch ľudí, musí podľa

⁸ Dostojevskij (1977, s. 15).

Dostojevského postavit nad trpící většinu a přezírat jejich lidskou důstojnost, i kdyby jim chtěl pomoci.“⁹

Podľa N. O. Losského kritický postoj Dostojevského k ľudskej prirodzenosti sa ešte viac vyostril v druhom období jeho tvorby. Už zo *Zápiskov z podzemia* jasne vyplýva názor, ktorý neskôr, v roku 1877 sformuloval v článku *Anna Karenina* ako fakt osobitného významu. Dostojevskij tu v tejto súvislosti píše:

„... žiadne víťazstvo „štvrtého stavu“, ani odstránenie chudoby, ani žiadna organizácia práce nespasia ľudstvo od nenormálnosti, a teda ani od viny a zločinnosti. Tolstoj to vyjadril ohromným psychologickým výskumom ľudskej duše a s úžasou hĺbkou a silou, s doteraz u nás nebývalým realizmom umeleckého zobrazenia. Je jasné a do očí bijúce, že zlo tkvie v ľudstve hlbšie než predpokladajú lekári – socialisti, že v žiadnom spoločenskom zriadení sa nevyhnete zlu, že ľudská duša ostane taká istá, že nenormálnosť a hriech vychádzajú z nej samej a konečne, že zákony ľudského ducha sú ešte natoľko neznáme a vedou nepoznané, tak neurčité a natoľko tajomné, že niet a ani nemôže byť lekárov, ani definitívnych sudcov, no jestvuje Ten, ktorý hovorí: „Mne patrí pomsta a ja odplatím.““¹⁰

Podľa filozofa N. Losského zobrazil Dostojevskij krajný stupeň poníženia človeka nešťastnou zhodou okolností, slabosťou charakteru alebo drobnými nerestami takým spôsobom, že to až otriasa človekom. Nízkosť antihrdinu *Zápiskov z podzemia*, vypočítavosť ľudí, ktorí bezočivo idú za svojim cieľom úžernícky sa obohatiť, ako napr. Lužin, zmyselná besnota Fedora Pavloviča Karamazova a Svidrigajlova, duševná podlomenosť ľudí so silnou vôľou, ale ubitých neznesiteľnou urážkou – ako Nastasie Filipovny, Grušenky, odboj Raskol'nikova a Ivana Karamazova proti Bohu, či démonizmus Stavrogina – to všetko sú obrazy prejavov zla, ktoré nám otvárajú oči a sprevádzajú celý náš život. Zlo je tak vo všetkom zakorenené a v mnohých prejavoch také záhadné, že vznikajú pochybnosti o tom, či je vôbec možné, aby taký nedokonalý svet bol výtvorom všemohúceho, milostivého a vševedúceho Boha. Tým naliehavejšie vystupuje do popredia problém teodícey, náuky, vysvetľujúcej pôvod zla a dokazujúcej, že Boh nie je tvorcom zla. S týmito tvrdeniami úzko súvisí Dostojevského odmietanie všetkých teórií, podľa ktorých zlo je nevyhnutnou podmienkou dobra. Nesúhlasil ani s tvrdením, že zlo je nevyhnutné ako podmienka pre poznanie dobra. Človek je pre Dostojevského bytosť slobodná, ktorá sa sama rozhoduje, či koná dobro alebo zlo. Keď sa však odkloní od cesty dobra a vystúpi na cestu zla, musí trpieť a nemá právo zvaľovať svoju vinu na iných, na prostredie alebo na Boha, ktorý vraj zle stvoril svet.

⁹ *Dějiny ruské sovětské literatury 4.* (1965, s. 394).

¹⁰ Losskij (1946, s. 213).

Literárny vedec Hessen sa snaží o výklad Dostojevského románu *Bratia Karamazovci*, pričom v troch bratoch Dimitrija, Ivana a Aljošu vidí zosobnenie troch stupňov dobra a tri pokušenia k zlému, ktoré im zodpovedajú. Dimitrij predstavuje prirodzený základ mravnosti, ktorý sa prejavuje z polovice pudovými citmi dobroty, zbožnosti a úcty. Ivan predstavuje dobro, ktoré sa stalo predmetom reflexie, preto vyžaduje racionálny zmysel života. Podľa Hessena je to samostatné Kantovské dobro, ktoré spočíva v slobodnom plnení povinností bez lásky a najvyšší stupeň zosobňuje Aljoša, ktorý miluje každú živú bytosť v jej individuálnej úplnosti „bez dôvodu“, nezištne a bez oddychu má tvorivú účasť na živote ostatných. Postavu starca Zosimu považuje Hessen za zástupcu „supermorálnej svätosti“. Zosimovu predstavu, že všetci sú zodpovední za ostatných, chápe ako znamenie skutočnosti, že Božie kráľovstvo a Boží princíp, odkiaľ pochádza, prekračujú protiklad medzi dobrom a zlom. A zatiaľ čo starec Zosima, podľa Hessena, prekračuje okruh mravnosti, Fjodor Pavlovič Karamazov k nemu ani nedospeje.

Solovjov je, podľa T. Špidlíka, zasa presvedčený, že: „Ve všem, co je, musíme rozeznávat možnost (t.j. potencialitu) dobra a přispívat k tomu, aby se tato možnost stala skutečností.“¹¹ Je nevyhnutné snažiť sa o uskutočňovanie dobra vo všetkom čo človek robí. Len tak môže prispieť k víťazstvu nad zlom, vznikajúcim na dne ľudskej duše.

Pri čítaní jednotlivých diel F. M. Dostojevského sa čitateľovi priamo pred očami odкрýva vzťah dobra a zla na troch úrovniach, ktoré neskôr presne sformuloval a vymedzil K. Jaspers: v prvej úrovni ide o morálny vzťah dobra a zla. Znamená to ovládnutie bezprostredných podnetov našou vôľou, ktorá sa podriaďuje mravným zákonom. Povinnosť je tu v protiklade k náchylnosti. V druhej úrovni ide o etický vzťah dobra a zla, teda o úprimnosť motívov. Čistota nepodmieneného stojí proti nečistote v obrátení vzťahu podmienenosti, v ktorom sa nepodmienené stáva závislým na podmienenom. V tretej úrovni ide o vzťah metafyzický, o povahu motívov. Láska stojí proti nenávisti. Láska vedie k bytiu, nenávisť k nebytiu. Láska rastie zo vzťahu k transcencii, nenávisť sa od transcencie odtrháva a uzatvára sa do egoizmu. Pôsobením lásky dochádza k tichému budovaniu sveta a nenávisť je „hlučnou katastrofou“, ktorá umŕtvuje bytie len v čisté bytie, dokonca i to ničí.

Dostojevskij vo svojich dielach akcentuje morálnu kvalitu správania človeka. V kvalite morálneho správania je však v popredí otázka, čo motivuje vôľu konajúceho jednotlivca. Vôľa je tým faktorom, ktorý kvalifikuje správanie ako dobré alebo zlé. Tá je motivovaná buď povinnosťou a potom je dobrá, alebo náklonnosťou, ktorá je v rozpore s povinnosťou, s všeobecne záväznou normou, a potom je zlá. A v konečnom dôsledku záleží morálna kvalita na mravnej kvalite zmýšľania jednotlivého človeka.

¹¹ Špidlík (1996, s. 244).

Morálne dobro môžeme charakterizovať ako to, čo je v súlade so svedomím, a morálne zlo zasa je to, čo svedomiu odporuje. Svedomie ako vnútorný „daimonion“ človeka vedie a zadržiava od nesprávneho konania. Záleží už len na jeho voľbe, čomu dá prednosť.

Z uvedených skutočností môžeme zhrnúť, že vždy existuje a objavuje sa nejaká alternatíva, a tým aj požiadavka a nevyhnutnosť rozhodnúť sa. Človek však môže chcieť len jedno, alebo druhé, ak chce skutočne byť. Dostojevskij stále hľadal nové spôsoby kombinácií dobra a zla v jednom človeku. Najlepšie to dokazuje Ivan Karamazov v románe *Bratia Karamazovci* a Stavrogin v románe *Diablom posadnutí*. Dostojevskij jednoznačne odsudzoval každé zlo i každý zločin. Človek je preňho veľký len vtedy, keď zvíťazí nad zlom predovšetkým v sebe samom, pretože zlo nevytvoril nikto iný, len človek. Tým upozornil na nekonečné množstvo záhad, ktorými oplýva ľudská duša.

2. O etickej zodpovednosti

V tejto časti našej práce sa pokúsime vymedziť princíp etickej zodpovednosti, ktorý je jedným z kľúčových princípov etiky F. M. Dostojevského.

Zodpovednosť môžeme charakterizovať ako etickú kategóriu, ktorá vyjadruje ľudskú mravno–morálnu vlastnosť, predpokladajúcu určitý komplementárny vzťah medzi konkrétnymi činmi človeka (jednotlivca) a jeho svedomia v intenciách toho morálneho systému, ktorý vedome a slobodne prijal a na ktorom participuje. Miera zodpovednosti sa v dejinách pohybuje od extrémnych pozícií, ktoré prisudzujú človeku celkovú zodpovednosť za všetko, čo urobil až po stanoviská, ktoré z človeka odnímajú zodpovednosť z dôvodu jeho biologickej determinovanosti. Zodpovednosť je základom etiky a morálky, je zdrojom skutočnej ľudskosti. Môžeme povedať, že je základným princípom, smerujúcim k pravde a slobode.

Dostojevskij vyjadruje vo svojich dielach, podobne ako Kierkegaard presvedčenie, že každý človek nesie zodpovednosť za svoj život, za voľbu svojej existencie, ako aj za svoj celkový pohľad na svet. Podobne aj J. P. Sartre tvrdí, že človek nie je nič iné, iba to, čo zo seba urobí, to znamená, že je plne zodpovedný za to, čo je. Človek teda musí prevziať zodpovednosť za svoju existenciu. Podľa Sartra však tým činom, ktorým človek realizuje to, čím chce byť, rozhoduje stať sa takým človekom, akým by mal byť podľa jeho predstáv, podľa jeho (vlastného) morálneho systému. Rozhodnutie byť to alebo ono znamená zároveň hodnotu toho, čo si volí. Pri rozhodovaní teda volí hodnotu, ktorou by mali byť aj iní. No človek nie je zodpovedný len za svoju individualitu, ale je zodpovedný aj za všetkých ľudí. Voľbou seba volí všetkých, rozhodnutie jednotlivca teda má vždy univerzálny dosah. Sartre, podobne ako Dostojevskij (napr. v *Zločine a treste*) nastoľuje problém, že každý človek si musí

položiť otázku: „Som naozaj ten, kto má právo konať takým spôsobom, aby sa ľudstvo riadilo podľa mojich činov?“¹²

Pretože inak maskuje vlastnú úzkosť, ktorú poznajú všetci tí, čo niesli zodpovednosť a ktorá je nevyhnutným sprievodcom našej slobody. Človek sa podľa Sartra rozhoduje vždy sám, preto keď existencia predchádza podstatu človeka – jednotlivca, neexistuje žiadny determinizmus a Sartre konštatuje, že: „J sme sami bez odmluv...člověk je odsouzen být svobodný.“¹³

J. P. Sartre ako ateista tiež tvrdil, že je veľmi stiesňujúce, že Boh nejstuuje, lebo s ním sa stratí akákoľvek možnosť „vyčítať z neba hodnoty“. Týmto dospel k východiskovému bodu existencializmu, ktorý podľa neho výstižne charakterizoval práve F. M. Dostojevskij prostredníctvom postavy Kirillova v románe Besy – Diablom posadnutí, kde sa vyjadruje v zmysle, že keby Boh neexistoval, všetko by bolo dovolené.¹⁴

Z uvedeného citátu vyplýva, že ak Boh neexistuje, všetko je dovolené a tým sa človek stáva opusteným. Nenachádza totiž ani v sebe, ani mimo seba možnosť opory, nenachádza hodnoty ani príkazy, ktoré by oprávňovali jeho správanie. Kirillov je absurdnou osobnosťou, ktorý spácha samovraždu len aby dokázal, že ak Boh neexistuje, je Bohom on sám. Kirillov má však týmto činom mesiánsky zámer. Jeho podstatou je snaha oslobodiť nielen seba, ale aj ostatných ľudí a urobiť z nich bohov, pretože ako hovorí, ak nie je Boh, všetko je dovolené a všetci sme Bohovia. Jeho čin má byť akýmsi aktom lásky k ľudstvu. Dostojevskij v tomto románe doviedol hrdinu až do tej najkrajnejšej situácie aby jasne ukázal, že človek je slobodný a zároveň zodpovedný za všetko, čo robí, ako aj za ostatných ľudí a že Boh musí existovať, pretože inak by bolo naozaj všetko dovolené a viedlo by to k sebazničeniu človeka ako takého tak, ako to vykreslil na postave a konaní Kirillova.

Sartre a Dostojevskij sa zhodujú v tom, že v súčasnej spoločnosti niet determinizmu. Človek je slobodný, človek je sloboda a keď je už raz vrhnutý na svet, je zodpovedný za všetko, čo robí. Existencia sa tak stáva „bytím pre seba“, zásadne sa odlišuje od prostého jestvovania vecí, nie je vopred určená a je absolútne slobodná. Problémom pre Sartra i Dostojevského je teda človek a jeho existencia, človek, ktorý svojou slobodnou voľbou realizuje vo svete seba ako projekt, pričom nemôže odhliadnuť a nerealizovať svoj vzťah k inému človeku a k jeho životu.

Dostojevskému sa pripisuje úloha hľadača pravdy. Podľa nášho názoru ju našiel v živočíšnej podstate človeka, pričom človeka neospravedlňuje. Pripúšťa, že živočíšne pudy v človeku nebudú utlmené, pokiaľ v spoločnosti existuje množstvo rôznych

¹² Sartre (1997, s. 23).

¹³ Petříček (1997, s. 104).

¹⁴ Sartre (1997, s. 27).

vplyvov, ktoré to „zvierat“ v človeku podnecujú, vyvolávajú, vynucujú si, aby pudovo konal „vybičovany“ do krajných situácií. Na druhej strane však, ako uvádza J. Kopaničák, bol Dostojevskij proti snahám vysvetľovať psychologické javy ako priamy dôsledok pôsobenia prostredia a okolností pomocou akéhosi procesu v ľudskom organizme. Dostojevskij teda nepopieral vplyv prostredia a životných okolností na konanie a zmýšľanie človeka, odmietal ale jeho absolutizáciu. Sám to dokazuje v *Zápiskoch z mŕtveho domu*:

„...v niektorých odľahlých kútoch lekári berú úplatky, dobre využívajú svoje postavenie, takmer opovrhujú pacientmi, ba aj zabúdajú na medicínu. Ešte to býva; ale ja hovorím o väčšine, správnejšie povedané o duchu, o tom smere, ktorý sa praktizuje v lekárstve teraz, v našej dobe. A tí, ktorí sa spreneverili svojej veci, nech sa ospravedľujú hoci aj prostredím, ktoré pohltilo aj ich, nikdy nebudú mať pravdu, najmä ak pri tom stratili lásku k človekovi. A láska k človekovi, láskavosť, bratský súcit s nemocným sú niekedy potrebnéjšie než akékoľvek lieky. Už je čas prestať sa apaticky vyhovárať na prostredie, ktoré nás pohltilo. Povedzme, že je to pravda, že mnoho v nás pokazí, ale veď nie všetko, a často niektorý chytrák a rafinovaný podvodník sa zakrýva, vplyvom prostredia ospravedľuje ne jeden svoj hriech a často aj priamu podlosť, najmä ak vie pekne hovoriť alebo písať.“¹⁵

Môžeme povedať, že filozofiu prostredia rozvíjal F. M. Dostojevskij skoro vo všetkých svojich umeleckých dielach. Považuje za mravnú povinnosť človeka bojovať s prostredím, ktoré výrazne vplýva na jeho konanie a myslenie, ale zároveň vplyv prostredia nepovažoval za jediný motív konania a neprekonateľnú silu, ktorá vládne nad osobnosťou. Staval do protikladu vplyv prostredia a ideu morálnej zodpovednosti. V *Denníku spisovateľa*, v článku *Prostredie* uverejnenom v roku 1873, považuje za morálnu povinnosť človeka bojovať s prostredím a vymedzuje priestor, kde končí prostredie a kde začína povinnosť. Píše:

„...treba hovoriť pravdu a zlo nazývať zlom; zato však polovicu ľarchy rozsudku vziať na seba. Vchádzajme do súdnej siene s myšlienkou, že aj my sme vinní. Táto srdečná bolesť, ktorej sa teraz všetci tak boja a s ktorou vyjdeme zo súdnej siene, bude pre nás trestom. Veď keď sa sami staneme lepšími, aj prostredie opravíme a zlepšíme. Ale jednoducho utiecť od vlastnej ľútosti a vyhnúť sa utrpeniu, úplne sa ospravedlniť – to je predsa ľahké. A tak pomaly prídeme k názoru, že zločinov vôbec niet a za všetko je „vinné prostredie“. Dospejeme k tomu, že zločin budeme považovať za povinnosť, za šľachetný protest proti „prostrediu“. Keďže je spoločnosť tak hnusne usporiadaná, v takej spoločnosti nemožno žiť bez protestu a bez zločinov. Takto hovorí učenie o prostredí v protiklade s kresťanstvom, ktoré úplne uznáva tlak prostredia, hlása milosrdenstvo k zločincovi, ale ukladá

¹⁵ Dostojevskij (1998, s. 25).

*človekovi povinnosť bojovať s prostredím, ukazuje mu hranicu, kde sa končí prostredie a začína sa povinnosť.*¹⁶

Z uvedeného citátu je evidentné, že Dostojevskij odmietal jednostranný determinizmus, pričom argumentoval spoločenskými, racionálnymi, a všeludskými i kresťanskými princípmi, dovoľával sa podpory reálnej logiky.

Dostojevskij považuje človeka za subjekt, ktorý je za svoju vôľu zodpovedný. Najvyšší mravný zákon, ktorý formuluje napr. aj v románe *Bratia Karamazovci*, znamená zodpovednosť každého za všetkých a všetkých za každého. Míťa Karamazov neprijíma utrpenie pre utrpenie, prijíma iba zodpovednosť za utrpenie. Je dôkazom toho, že aj živočíšny človek sa môže stať človekom sociálnym a duchovným. Raskol'nikov pyká za svoj zločin tým, že ho jeho skutok i samo nadrad'ovanie vlastnej osobnosti nad ostatných ľudí, izoluje od ľudstva. Východiskom pre človeka v takejto situácii podľa Dostojevského existuje – v mravnom prerode. Prvým predpokladom je pokánie, priznanie svojho hriechu ako protispoločenského činu, pokora, prijatie zodpovednosti za svoj čin a spojenie sa s ostatnými ľuďmi v utrpení a práci. Zreteľne to vyjadruje prostredníctvom Šatova, ktorý hovorí: *„Stratili ste schopnosť rozlišovať dobro a zlo, pretože nepoznáte svoj ľud... Počúvajte, dosiahnite Boha prácou; celá podstata väzí v tom, ináč zahyniete ako biedna plieseň; získajte ho prácou.*“¹⁷ Na myšlienke o schopnosti človeka reformovať prostredie a na schopnosti sebainovácie spočíva nádej F. M. Dostojevského na realizáciu „kráľovstva božieho na zemi“. Dostojevskij vo svojich dielach ponúkal koncepciu človeka, ktorý v sebe tají možnosť strašného morálneho pádu a duchovnej zvrátenosti, ako aj možnosť duchovného prerodu a sebazdokonaľovania. Týmto geniálnym spôsobom vlastne poodhalil „tajomstvo“ človeka.

3. O zmysle života

*„Celé dílo Dostojevského je vlastne jeden jediný nesmírný hymnus na život ve všech jeho podobách, v nejnižších i nejvyšších, v zcela prchavých a všedních i v duchovně výsostných a věčných... Dostojevskij je extatik, zamilovaný do života tajemnou láskou, tím tajemnější a vášnivější, čím je život k němu krutější, čím urputněji ho od sebe odstrkuje.“ F. X. Šalda*¹⁸

Týmito slovami charakterizoval F. X. Šalda začiatkom tridsiatych rokov tvorbu F. M. Dostojevského. Všetky hraničné situácie v jednotlivých dielach Dostojevského, dramatické konflikty postáv, či ideologické konštrukcie jeho hrdinov, to všetko vyúsťuje do základnej, pre Dostojevského osudovej otázky: žiť alebo nežiť?

¹⁶ Kopaničák (1994, s. 220).

¹⁷ Dostojevskij (1977, s. 18).

¹⁸ Kautman (1992, s. 179).

Dostojevskij tvrdohlavo a jednoznačne odpovedá: žiť, žiť za každú cenu! Podľa neho totiž je možné stratiť krásu, bohatstvo, slobodu, česť, priateľov..., všetky hodnoty na svete, ale napriek tomu život musí byť zachovaný. Môžeme povedať, že to bolo krédo Dostojevského, vychádzajúce z jeho vlastných životných skúseností. Stačí sa pozrieť na jeho životopis. Veď len málo ľudí stálo na šibenici a čakalo na smrť, ktorá mohla prísť najneskôr za dve minúty. A tiež len málo tak geniálnych spisovateľov písalo svoje najlepšie diela v tak ťažkých a nevyrovnaných spoločenských pomeroch ako práve F. M. Dostojevskij. Možno práve preto, že Dostojevskij precítil ten okamih, kedy sa zdá, že život definitívne strácame a už nám nezostáva ani najmenšia nádej, neobyčajne miloval život a to tým viac, čím viac bola jeho láska odmietaná a hanobená.

„Život je všade životom“, napísal Dostojevskij svojmu bratovi z Petropavlovskej pevnosti 22. 12. 1849 krátko potom, čo mu v posledných minútach pred popravou oznámili zmenu rozsudku (namiesto smrti štyri roky nútených prác na Sibíri a službu radového vojaka v niektorej zo sibírskych jednotiek neobmedzene – pozn. a.). Dostojevskij píše:

„Život je v nás samých, nikoli vo vnějšku. Vedle mě budou lidé a být člověkem mezi lidmi a zůstat jím navždy, v jakýchkoli neštěstích, nebýt sklíčený a neklesnout – hle, v čem je život, v čem je jeho úkol. Pochopil jsem to. Tato idea vstoupila v tělo a krev mou. Ano! Pravda! Hlava, která tvořila, žila vyšším životem umění, která si uvědomovala a přivýkala k vyšším duchovním potřebám, tato hlava byla sražena z mých ramen. Zůstala paměť a obrazy, mnou vytvořené, ale ještě neuskutečněné. Pokryjí mě bohatě ranami, vím to! Zůstalo mi však srdce a totéž tělo, které stejně tak může i milovat i trpět, i pamatovat si, a to je přece jen život. On voit le soleil! (Je vidět slunce!)“¹⁹

Citovaný text nám ukazuje, že pravdepodobne v tomto okamihu sa stal Dostojevskij, ako ho označil F. Kautman, extatikom zamilovaným do života, pričom táto extáza je obsiahnutá v každom diele jeho tvorby.

Trvalým atribútom jeho diel sa stala idea tzv. „živého života“, ktorá vo svojej podstate charakterizuje citovo plný a zmyslovo bohatý spôsob realizácie ľudskej osobnosti v protiklade k racionálnej vyprahnutosti (prázdnote), abstrakcii, či maniakálnej zlostnatelosti. Človek idey je vždy otrasený z priameho stretnutia so „živým životom“. Napr. silný prúd „živého života“ zavalí Raskoľnikova, keď sa zhodou okolností stane súčasťou osudu nešťastnej rodiny Marmeladovových. Podobné momenty ho vždy aspoň na chvíľu odtrhli od jeho „teórie“ a pripútavali ku skutočnému životu. Alebo napr. aj umierajúci Stepan Trofimovič Verchovenskiĭ, priateľ kniežaťa Myškina, ktorý prejavil veľkú túžbu žiť, keď vyslovil: „Šlo o život, jedine o život, o

¹⁹ Kautman (1992, s. 181).

jeho nepřetržitě a věčné objevování, nikoli o objev sám!“²⁰ Každá minuta, každý okamih života musí být pro člověka blažeností. V této súvislosti Dostojevskij v románe *Výrastok* hovorí aj toto:

„Co je vlastně podle vašeho ten živý život?“ ptá se mladý kníže Sokolovskij Versilova. „Taky nevím, Jasnosti“, odpovídá Versilov. „Vím jenom, že to musí být něco ohromně prostého, co je naprosto všední a bije do očí, děje se každý den a každou minutu a je to prostě natolik, že zanic nemůžeme uvěřit, že by to bylo tak prosté, a pochopitelně to míváme už tisíce let, aniž jsme co zpozorovali a poznali.““²¹

Pre Arkadija Dolgorukého je stelesnením „živého života“ ideál Kataríny Achmakovovej. Ako výstižne tvrdí Kautman, tajomná krása ženy, krása, ktorá je silou, s ktorou je možné pohnúť svetom, a ktorá je bojiskom diabla s Bohom o srdce ľudí, ideál Sodomy a ideál Madony vo vnútri jediného človeka, to všetko vyjadruje život v jeho harmonickom naplnení i tragickej antinomičnosti súčasne. Pre Dostojevského je predstaviteľkou „živého života“ prostitútko Líza i Soňa, Duňa Raskolnikovová, Nastasja Filipovna, Grušeňka i Katarína Ivanovna... Už dávno pred Dostojevským predstavovali žena a život vzájomne zastupiteľné symboly .

V diele F. M. Dostojevského, ako sme sa o tom mohli jednoznačne presvedčiť, môžeme nájsť množstvo filozofických problémov. Je to autor, ktorý polemizoval s najsilnejšími filozofickými systémami svojej doby a jeho meno sa pripomína vo všetkých filozofických slovníkoch.

Predstaviteľom „živého života“ v jeho najelementárnejšej podobe je aj Dimitrij Karamazov. Už jeho spoveď bratovi Aljošovi je vlastne oslavou života a radosti. Ešte výraznejšie vykresľuje Dostojevskij Dimitrijovu túžbu po živote vo väzení, kde čaká na svoj proces a rozpráva Aljošovi:

„Ne, život je plný, život je taky pod zemí!“ začal zas. „Nevěřil bys, Aljošo, jak se mi teď chce žít, jaká touha po bytí a poznání ve mně vyvstala právě v těchhle oprýskaných zdech... A co taky je utrpení? Nebojím se ho, i kdyby bylo nesčíslné. Teď se nebojím, dřív jsem se bál. Víš, možná že před soudem ani nebudu odpovídat... A myslím, že je ve mně teď tolik síly, že všechno přemůžu, všechno utrpení, jen abych řekl a mohl si říkat každé chvíle: jsem! V tisícere trýzni – jsem, svíjím se na mučidlech – ale jsem! Sedím v kobce, ale žiju, vidím slunce, a nevidím-li slunce, vím, že je. A vědět, že je slunce, a nevidím-li slunce, vím, že je. A vědět, že je slunce, v tom už je celý život.““²²

²⁰ Dostojevskij (1977, s. 225).

²¹ Kautman (1992, s. 183).

²² Dostojevskij (1965, s. 157).

Citovaný úryvok z románu *Bratia Karamazovci* nám ukazuje podobnosť Dimitrijových úvah s úvahami samotného Dostojevského, keď v už spomínanej Petropavlovskej pevnosti čakal na trest za svoje politické previnenie. Uvedieme ešte jeden veľmi výstižný úryvok z Dostojevského románu *Zločin a trest*, v ktorom Raskoľnikov v horúčke po spáchaní strašného činu uvažoval:

„„Kde jsem to jenom četl“, začal přemítat, „jak jeden k smrti odsouzený hodinu před smrtí říká nebo uvažuje, kdyby musel žít někde vysoko na skále a na tak maličké plošce, že by tam nebylo víc místa než pro dvě chodidla, a kolem jen propasti, moře, věčná tma, věčná samota a věčná bouře, tu i kdyby tak, na té pídi země, měl stát celý život, tisíc let, celou věčnost, raději by tak žil, než teď umíral! Jen žít, žít, žít! Žít jakkoli, ale žít...! Jaká pravda! Bože, jaká pravda! Člověk je podlý! A podlý je ten, kdo ho proto nazývá podlým,“ dodal po chvíli.“²³

Ako vidíme z uvedeného tvrdenia možno Raskoľnikov teoreticky život aj nenávidel, pretože neváhal zabiť, ale ako vidno, „živý život“ mu neustále narúšal jeho teóriu.

Jednotlivé postavy Dostojevského - kresťania i ateisti sú rovnakou mierou zamilovaní do života. Rozdiel medzi nimi môžeme, podľa Kautmana vidieť tam, kde sa pokúšajú zdôvodniť túto svoju zamilovanosť a kde hľadajú cestu k prekonaniu strachu zo smrti.

Medzi najdôležitejšie otázky, na ktoré Dostojevskij hľadal odpoveď, patrí aj otázka existencie Boha, pričom však ani v jednom jeho diele neprebíha spor o Boha. Ani tí najväčší ateisti, ako napr. Raskoľnikov, Ivan Karamazov, Versilov, Kirillov..., neodmietajú Božiu existenciu. Odmietajú len svet stvorený Bohom, svet, ktorý chcú zmeniť, pretože je pre nich neprijateľný. Na druhej strane ani tí najsilnejší veriaci, okrem Zosimu, Makara Dolgorukého, prostitútok Lízy a Soni, neveria v Boha úplne a bez výhrad. Vyplýva to z určitých pochybností Dostojevského, ktorý žil v ťažkom období straty hodnôt, straty viery. Samotný Dostojevskij bol silne veriacim človekom, ale rozum mu neustále predkladal aj rôzne argumenty proti nej.

V súlade s Kautmanom môžeme povedať, že Raskoľnikov, ako aj „človek z podzemia“ sú ľudia idey. Akékoľvek pôsobenie „živého života“ v nich prehlušila teória, ktorá ich tak odtrhla od spoločenstva s ostatnými ľuďmi a vrhla ich do existenciálnej samoty.

U Ivana Karamazova potlačila „vzbura“ živelnú lásku k životu, z ktorej sa vyznal Aljošovi. Dostojevskij tu poukazuje na skutočnosť, ako fanatizmus a ideologická maniakálnosť otupujú v človeku jeho zmysel pre život, základné životné prejavy v jeho okolí. Môžeme preto povedať, že z celého kresťanského učenia považoval Dostojevskij

²³ Dostojevskij (1965, s. 157-158).

za najdôležitejšiu ideu o nesmrteľnosti. Jeho viera v nesmrteľnosť bola rovnako silná ako jeho láska k životu, pričom obidva tieto prvky sa v jednotlivých dielach navzájom dopĺňajú. Podľa samotného Dostojevského idea o nesmrteľnosti je sám život, „živý život“, jeho definitívny formula a hlavný zdroj pravdy a pravého, správneho poznania pre ľudstvo. Dostojevskij, podľa vyjadrení Kautmana, pátral po konkrétnych aspektoch nesmrteľnosti. Odpovede hľadal u postáv trpiacich epilepsiou, ktorí sú podľa neho v momente pred záchvatom najbližšie nesmrteľnosti. V sekunde pred záchvatom sa totiž podľa Dostojevského koncentruje v človeku pocit životnej plnosti, zmysluplnosti a naplnenia života. Napr. knieža Myškin tento stav vyjadruje nasledovne:

„Víte, nechápu, jak člověk může jít kolem stromu a při pohledu na něj nepociťovat štěstí. Mluvit s jiným člověkem a nepociťovat štěstí z lásky k němu? Ó, kdybych se jen uměl vyjádřit... Kolik takových krásných věcí je na každém kroku, které i největší zoufalec shledává krásnými! Pohleďte na dítě, pohleďte na Boží červánky, pohleďte na travičku, jak roste, pohleďte na Boží červánky, pohleďte do očí, které se na vás dívají s láskou...“²⁴

Z uvedeného opisu môžeme jasne vidieť Dostojevského snahu o transcenciu, o znásobenie pocitu života tak, aby sa pretransformoval do vyššej, trvalejšej formy. Takáto forma života by potom mala byť hľadanou nesmrteľnosťou. Podľa Kautmana tieto Dostojevského úvahy o nesmrteľnosti vedú k filozofii transcendentna v jej biblickej podobe, teda k apokalypse. Je však potrebné zdôrazniť, že Dostojevskij si veľmi dobre uvedomoval, že ak má byť „živý život“ naozaj skutočným životom, nemožno ho zdôvodňovať žiadnou ideou, ani ideou nesmrteľnosti. Kautman preto tvrdí: „Živý život“, veskrze pozemský, z této Země vzešlý a k této zemi sladce i bolestně přirostlý všemi svými kusadly není „snímáním“, ale „vyjevováním“ skutečných rozporů.“²⁵ Z Kautmanových slov preto vyplýva, že idey môžu byť len pomôckami, ktoré ukazujú smer vývoja, nesmú však byť slučkou, ktorá „živý život“ zväzuje a bráni mu v rozvoji.

Dostojevskij sa zaoberal človekom ako bytosťou so slobodnou vôľou, a pritom nesmierne komplikovanou, nezriedka postavenou do hraničnej situácie. V jeho románoch sa vždy presadzuje *princíp životnej aktivity*. Jeho hrdinovia, aspoň tí, ktorým verí, ktorí hľadajú a ktorí sa usilujú o poznanie pravdy a zachovanie svojej ľudskosti, vždy nájdu nejaké východisko, ktoré im umožňuje ďalej žiť. Jedine tí, ktorí už nemajú nič okrem svojej pýchy, sú schopní odísť z tohoto sveta dobrovoľne. Ako Dostojevskij uviedol: *„Nekonečná je jen budoucnost, věčně volající, věčně nová, a v ní je rovněž*

²⁴ Dostojevskij (1965, s. 158).

²⁵ Kautman (1992, s. 194).

*nejvyšší moment, který nutno hledat; a toto věčné hledání se právě nazývá životem; kolik mučivého stesku je skryto v básnickově entuziazmu!*²⁶

4. Záver

Na základe uvedených skutočností môžeme skonštatovať, že F. M. Dostojevskij celý život hľadal pravdu v snahe spoznať ju. Hlavným obsahom jeho filozofického učenia bolo hľadanie záhad života a človeka. F. M. Dostojevskij o sebe a o svojej tvorbe povedal, že jeho cieľom bolo: „*Při plném realizmu najít v člověku člověka... nazývají mne psychologem: to není správné, jsem realista ve vyšším slova smyslu, tj. zobrazuji všechny hlubiny lidské duše.*“²⁷

Zámerom tohto príspevku bolo spustiť hĺbkovú sondu na dostojevovského človeka a poukázať pritom na F. M. Dostojevského predovšetkým ako na veľkého existencialistu a humanistu, ktorý otvorene, výstižne i predvídavo reagoval na problémy svojej doby. Mnohé otázky, ktoré nastolil, zostávajú otvorené dodnes. V tomto rozsahu sme nemohli zachytiť všetko, môžeme však povedať, že jeho dielo, ktoré J. Kopaničák výstižne označil ako dielo „pre a proti“ – „pro a kontra“, je zároveň výzvou pre ľudstvo, aby nezabúdalo, že človek je nepoučiteľný. Vzhľadom na význam a hĺbku tvorby a myšlienok F. M. Dostojevského je potrebné stále hovoriť a upozorňovať na stále aktuálny ideový odkaz jeho diela.

Švajčiarsky evanjelický mysliteľ Eduard Thurneysen v tejto súvislosti o Dostojevskom napísal: „...Shrnul v sobě veškeré roztržité úsilí evropské duše na sklonku 19. století a nastavil ji zrcadlo. A kdo v ně pohlédne, čte něco o bezejmenném neklidu, hluboké skepsi, utrpení a vzdoru a o neztišené touze této nešťastné epochy ženoucí se k propastem války a revoluce... Tak nesmírně všechno viděl a všechno věděl a všechno zaklel do začarovaného kruhu svého díla, co niterně hýbalo celou dobou.“²⁸

Na tomto mieste by sme ešte chceli uviesť významnú charakteristiku F. M. Dostojevského jeho manželkou, ktorá vypovedá o tom, aký vlastne bol a dotvára uvedený obraz východísk jeho filozofie: „Můj drahý muž byl vskutku ideální člověk, svrchovanou měrou obdařený nejcennějšími mravními a duchovními rysy – dobrotou, velkorysostí, spravedlivostí, nezištností, taktem a soucitem ke každé lidské bytosti. A to nemluvím o jeho přímosti a nesmlouvavé upřímnosti, která mu nadělala tolik nepřátel! Těžko by se našel jediný člověk, kterému se od mého muže nedostalo rady, útěchy nebo pomoci...“²⁹

²⁶ *Dějiny ruské sovětské literatury 4.* (1965, s. 405).

²⁷ *Portréty* (1964, s. 162).

²⁸ Popelová (1968, s. 218).

²⁹ Dostojevská (1981, s. 293).

Literatúra

- Čyževskij, D. (1931): „Dostojevskij – psycholog“. In *Dostojevskij – sborník statí*, Melantrich, Praha, 1931, s. 27–28.
- Dějiny ruské sovětské literatury 4.* (1965), SNKL, Praha.
- Dostojevská, A. G. (1982): *Život s Dostojevským*. Odeon, Praha.
- Dostojevskij, F. M. (1965): *Bratři Karamazovi I.* Státní nakladatelství krásné literatury, Praha.
- (1990): *Bratia Karamazovci II.* Tatran, Bratislava.
- (1977): *Deník spisovatele I., II.* Odeon, Praha.
- (1967): *Diablom posadnutí - Besi.* Tatran, Bratislava.
- (1959): *Idiot.* Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava.
- (1998): *Zápisky z podzemí.* SLOVART, Praha.
- (1965): *Zločin a trest.* Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry; Bratislava.
- Kautman, F. (1992): *Dostojevskij – věčný problém člověka.* Rozmluvy, Praha.
- Kopaničák, J. (1994): *Dostojevskij a dnešok.* Stimul, Bratislava.
- Losskij, N. O. (1946): *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad.* Tranoscius, Lipt. Mikuláš.
- Petříček, M. (1997): *Úvod do současné filosofie.* Herrmann & synové, Praha.
- Popelová, J. (1968): „F. M. Dostojevskij.“ In *Rozpad klasické filosofie. (Vznik soudobého filosofického schizmatu)*, Svoboda, Praha.
- Portréty (1964): *F. M. Dostojevskij.* Orbis, Praha.
- Sartre, J. P. (1997): *Existencializmus je humanizmus.* Slovenský spisovateľ, Bratislava.
- Špidlík, T. (1996): *Ruská idea – jiný pohled na člověka.* Refugium, Velehrad.